

יום כיפור: האם צריך לשים הפסק כאשר משתחוים על אדמה

בס"ד

פתיחה

בניגוד לשאר ימות השנה, בהם כאשר משתחוים בתפילה נוהגים רק לכפוף את הראש, ביום הכיפורים בעקבות השתחוותם של הכהנים והעם במקדש, נוהגים גם לכרוע. לכאורה, גם הנשים צריכות להשתתף במנהג זה, שהרי גם הן היו במקדש, ואכן בחלק מהמקומות כך נוהגים. למרות זאת, בחלק מהמקומות נוהגות הנשים שלא להשתחוות, והביאו הפוסקים מספר טעמים מדוע:

בשם **הרב סולוביצ'יק** (נפש הרב עמ' ירד) מובא שבזמן המקדש הנשים היו מחוץ לעזרה, ורק בעזרה היו משתחוים - לכן במקביל בזמן הזה הן לא משתחוות בבית הכנסת. בשו"ת **בית אבי** (ג, עב) כתב שמשתחוים בזמן מוסף, ולדעת **רבי עקיבא איגר** נשים פטורות מתפילה זו וממילא הן פטורות גם בהשתחויות הכלולות בה. כמו כן הוסיף, שיש גם עניין של צניעות המונע, ובלשונו:

"ובדבר שאלתו אם נשים כורעות ביום הכיפורים. כתב רבי עקיבא איגר בתשובה סימן ט' לפטור נשים מתפילת המוסף, מפני שנשים לא היו נותנות מחצית השקל, לכן אין להן חלק מקורבנות צבור. ומסתברא כיוון דפטורות ממוסף, ממילא אין היא צריכה לכרוע, וגם אין זה מחוקי הצניעות, ואף על פי שאין שם אנשים."

כאשר משתחוים ביום כיפור, שמים הפסק בין הראש לבין הרצפה אך בעקבות הקורונה במקום להתפלל בבתי הכנסת רבים יתפללו בחצר, ונעסוק הפעם בשאלה האם גם כאשר משתחוים על האדמה יש לשים הפסק. כמו כן נראה את מחלוקת הפוסקים, האם יש הבדל בעניין זה בין רצפת אבנים לרצפת עץ.

מקור האיסור

כיצד מותר להשתחוות? בפרשת בהר (ו, א) כותבת התורה, שאין לתת 'אבן משכית' (= ריצוף) בארצכם להשתחוות עליה. **היראים** (עמ' קצד) דייק מהמילים 'לא תתנו', שלא זו בלבד שיש איסור להשתחוות על אבן משכית, אלא אפילו להכין אבן מעין זו בשביל להשתחוות אסור. בטעם הדבר נימק, שהגמרא (קידושין מ"א) כותבת, שבאיסור עבודה זרה גם מחשבה רעה נאסרה.

רוב הראשונים חלקו וסברו שרק ההשתחויה נאסרה, ואת המלים 'לא תתנו' פירשו בעניין אחר. אמנם, כולם מודים שדווקא במדינה אסור להשתחוות על אבן משכית, אבל במקדש מותר וכפי שמדייקת הגמרא במסכת מגילה (כ"ב ע"ב) מהמילה 'בארצכם'. ומדוע במקדש מותרת ההשתחויה? נחלקו בשאלה זו הראשונים, בהתאם להסברם לטעם האיסור:

טעם האיסור

רש"י (בהר, שם) סבר, שהתורה אסרה להשתחוות בשאר המדינה והתירה במקדש, כדי לייחד אותו כמקום עבודתו של הקב"ה. **הרמב"ם** (עבודה זרה שם) חלק וביאר, שמנהג עובדי העבודה זרה היה לשים מעין אבן ולהשתחוות עליה, לכן אסרה התורה מעשה זה והתירה אותו רק במקדש, מכיוון ששם אין חשד שמשתחוים לעבודה זרה.

א. **המשנת חכמים** (במנחת חינוך שנט) כתב, שייטכן ותהיה נפקא מינה בין השיטות האם צריך למסור את הנפש ולא להשתחוות במקרה בו גוי כופה לעשות כך. לדעת הרמב"ם שמדובר בחשש עבודה זרה - יש למסור את הנפש, וכפי שכותבת הגמרא במסכת סנהדרין (עד ע"א). לעומת זאת לדעת רש"י, שמטרת האיסור לייחד את עבודת המקדש - אין חובה למסור את הנפש, ובלשונו:

"והנה דעת הרמב"ם משום לתא (= חשש) דעבודה זרה הוא, דהיו עושים כן העכו"ם, ורש"י מגלה דהטעם דהיו כעין מקדש ואסרה התורה משום דוגמת מקדש. ועיין משנת חכמים מצווה ל"ז, דנפקא מינה לשיטת הרמב"ם אפשר ייהרג ואל יעבור בלאו זה דהיו אבזריהו דעבודה זרה, ולרש"י יעבור ואל ייהרג, והניח בצריך עיון."

ב. **המנחת חינוך** (שם) חלק על דברי המשנת חכמים וסבר, שכאשר נתנו הראשונים טעם לדברי התורה, אין כוונתם לקבוע דברים מוחלטים, אלא רק לתת טעם שיקרב את המצוות אל השכל. משום כך, יש להתייחס אל הלאו הזה כאל כל לאו רגיל, שיש למסור את הנפש עליו רק במקרה של שעת השמד או בפרהסיא, וכפי שראינו בעבר (תולדות שנה ב').

אופן האיסור

בין לדעת רש"י ובין לדעת הרמב"ם, גם כאשר נאסרה ההשתחויה במדינה, לא בכל אופן היא נאסרה, וכפי שעולה מדברי הגמרא במסכת מגילה (כ"ב ע"ב). הגמרא מספרת, שכאשר רב הגיע לבבל בתענית ציבור, כל הקהל השתחוה בזמן נפילת אפיים - ואילו הוא נמנע מכך. בטעם הימנעותו להשתחוות מביאה הגמרא מספר תשובות, שמשליכות על אופן האיסור:

אפשרות ראשונה: רב לא השתחוה, מכיוון שהייתה לפניו רצפת אבנים שנאסרה בהשתחויה וכפי שראינו לעיל, ואילו לפני שאר הציבור הייתה רצפת עפר - בה אין איסור. הסיבה שרב לא הלך לאזור אחר בבית כנסת כדי שיוכל להשתחוות הייתה, שמעשה זה היה מצריך את הציבור לעמוד בפניו, והוא לא רצה להטריח אותו, ובלשון הגמרא:

"רב איקלע לבבל בתענית צבור. נפול כולי עלמא אנפיהו (= על פניהם) - ורב לא נפל. מאי טעמא רב לא נפיל על אפיה? רצפה של אבנים הייתה. ותניא: ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה. אי הכי מאי איריא (= אם כך, למה דווקא) רב? אפילו כולו נמי! קמיה דרב הוא (= לפניו הייתה). וליזיל לגבי ציבורא, ולינפול על אפיה! לא בעי למיטרך ציבורא."

אפשרות שנייה: בניגוד לתירוץ הראשון בו הגמרא מחלקת בין סוגי הרצפות שהיו לפני המשתחוים בתירוץ זה הגמרא לא מזכירה עניין זה. הסיבה שרב נמנע מליפול בעוד ששאר הציבור נפל הייתה, שכאשר רב היה משתחוה הוא היה משתטח עם ידיו ורגליו על הרצפה, בעוד שהציבור היה רק נופל על ברכיו וכורע¹.

¹ הגמרא מביאה אפשרות שלישית שאינה נוגעת לענייננו אך נפסקה להלכה **בשולחן ערוך** (קלא, ח), שלאדם חשוב כמו רב אסור ליפול על פניו (אפילו בלא פישוט ידיים ורגליים), אלא אם יודע שיענה כמו יהושע בן נון שנפל על פניו ונענה מיד. מכל מקום, כפי שכתב **המשנה ברורה** (שם, לז), הדרך בה נופלים אפיים כיום בתחנון (כאשר שמים את הראש על היד) אינה כמו בזמן הגמרא, ומשום כך גם לאדם חשוב מותר.

מדוע לפי תירוץ זה, גם השתחוויה בפישוט ידיים ורגליים על עפר נאסרה? הרי התורה כתבה בפירוש 'לא תתנו אבן משכית בארצכם', ובפשטות אסור להשתחוות דווקא על אבן! **הבית יוסף** (או"ח קלא) עמד על קושיה זו וכתב, שמדובר בגזירת חכמים - אסרו רצפת עץ, עפר וכדומה, שמא ישתחוו על רצפת אבן.

נפקא מינה

בכל אחת מהאפשרויות שהביאה הגמרא, יש קולא וחומרא שהובילו גם למחלוקת ראשונים:

החומרא באפשרות הראשונה על פני השנייה היא, שבה לא מוזכר שהסיבה שרוב לא השתחוה הייתה בגלל שהוא נוהג להשתחוות בפישוט ידיים ורגליים, אלא בגלל שהיו לפניו אבנים, ובפשטות גם כריעה נאסרה - ובניגוד לאפשרות השנייה בה הגמרא כותבת בפירוש שהציבור (ובניגוד לרב) יכול היה להשתחוות, כי השתחוה בכריעה בלבד.

החומרא באפשרות השנייה על פני הראשונה היא, שבה הגמרא לא מציינת את סוג הרצפה, אלא רק את סוג ההשתחוויה, רב היה משתחוה בפישוט ידיים ורגליים, בעוד שהציבור היה כורע בלבד, ובפשטות גם השתחויה על רצפת עפר גם נאסרה - ובניגוד לאפשרות הראשונה בה הגמרא כותבת בפירוש שהציבור יכול היה להשתחוות, כי הייתה לפניו רצפת עפר.

להלכה

א. **הרמב"ם** (עבודת כוכבים ו, ו) הקל, וצירף להלכה את שני הטעמים. כלומר, הביא גם את הקולא של האפשרות הראשונה, שהשתחויה נאסרה רק על רצפת אבנים (ולא כמו האפשרות השנייה שאוסרת השתחויה גם על רצפת עפר), וגם צירף את הקולא של האפשרויות השנייה, שרק השתחויה בפישוט ידיים נאסרה, ולא כמו האפשרות הראשונה האוסרת גם כריעה, ובלשונו:

"וכן אבן משכית האמורה בתורה, אף על פי שהוא משתחוה עליה לה' לוקה, שנאמר ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה, מפני שהיה דרך עובדי כוכבים להניח אבן לפניו להשתחוות עליה, לפיכך אין עושין כן לה', ואינו לוקה עד שיפשוט ידיו ורגליו על האבן ונמצא כולו מוטל עליה שזו היא השתחויה האמורה בתורה²".

ב. **המהר"ם מרוטנבורג** (ס' צד) **והריב"ש** (ס' תיב) חלקו על הרמב"ם. הם אמנם הסכימו, שבשביל להתחייב מדאורייתא צריך את שני התנאים - השתחויה בפישוט ידיים ורגליים ועל אבן. אך בניגוד אליו סברו שגם אם מתקיים רק אחד מהתנאים, כלומר השתחויה בפישוט ידיים ורגליים על עפר, או כריעה על אבן - הרי יש בכך איסור מדרבנן.

להלכה השולחן ערוך והרמ"א (או"ח קלא, ח) צעדו בעקבותם, ומשום כך בזמן הקורונה שרבים נוהגים להתפלל במנייני חצרות על רצפת עפר - מותר להשתחוות בכריעה ואין צורך כלל בהפסק בין הראש לרצפה, מכיוון ששום תנאי לא מתקיים: משתחוים בכריעה ולא בפישוט ידיים ורגליים, ועל עפר ולא אבנים (אך בכל זאת רבים נוהגים לשים הפסק, ועיין **בערוך השולחן** שם, יח).

הפסק ברצפת אבן

בזמן הקורונה רבים מתפללים על עפר בחצר, בימים כתיקונם מתפללים בבית כנסת שם יש רצפת אבנים (או רצפת שיש הנחשבת כמו אבנים וכפי שכתב **הרב וואנזר** (שבט הלוי א, כז)), ולכאורה במקרה זה יהיה אסור מדרבנן לכרוע. משום כך, רבים נוהגים לשים הפסק בין הראש לבין הרצפה, הפסק שנחלקו הפוסקים האם הוא אכן מועיל:

א. **רב שרירא גאון** (מובא בריב"ש שם) סבר שעשיית הפסק בין הראש לרצפה אינה מועילה, מכיוון שגם אם יש הפסק, בסופו של דבר יש אבן הנמצאת מתחת. ראייה לדבריו הביא מדברי הגמרא במגילה (שם) הכותבת, שכאשר אביי ורבא היו נופלים אפיים וכורעים, לא היו נופלים וראשם על הרצפה למרות שהיו על רצפת עפר, וכל זה מחשש שיש אבן מתחת.

ב. **הריב"ש** (שם) הביא שהמהר"ם חלק וסבר, שהפסק בין הראש לרצפה אכן מועיל כדי להחשיב את ההשתחויה כאילו הוא נעשית על רצפת עפר. את ראיית רב שרירא גאון ממעשי אביי ורבא דחה, שבמקרה שם הייתה לפניו רצפת אבנים ולכן נמנעו מלהשתחוות, אבל לו היה הפסק של עפר, בד וכדומה - גם הם היו יכולים לכרוע ללא חשש, ובלשונו:

"והרב רבי יצחק בן גיאת כתב בשם רבינו שרירא, דאביי ורבא חיישי לאבן משכית, אפילו לא היתה שם רצפת אבנים לפניו. שמא היתה שם וחרב המקום ונבנה עליה כשהיא שם. אבל דעת הר"ם, דכל שיש דבר מפסיק בין פניו והאבן משכית אינו אסור, שכתב שלכך נהגו לשום מחצלאות או גמי בבתי כנסיות שהם רצופות באבנים."

להלכה

להלכה הרמ"א (קלא, ח) פסק כדעת הריב"ש שהפסק מועיל וכך נוהגים, ומשום כך הרוצה לכרוע בבית כנסת על רצפת אבנים - עליו לשים הפסק בין ראשו לבין הרצפה. לכאורה, במקרה בו משתחוים בפישוט ידיים ורגליים, הפסק בין הראש לרצפה לא יועיל, שהרי כפי שראינו לעיל השתחויה מעין זו על רצפת עפר אסורה מדרבנן - ובפשטות דין הפסק על רצפת אבן זהה לכהן.

אף על פי כן **הרמב"ם** (שם) נקט, שכאשר שמים הפסק על רצפת אבן - מותר להשתחוות אפילו בפישוט ידיים ורגליים. מדוע אין דין זה שווה להשתחוות על רצפת עפר שנאסר? **הפרי מגדים** (משבות זהב, יד) ביאר, שכאשר שמים הפסק ניכר השינוי, ולא יבואו בעקבות כך להשתחוות על רצפה ללא הפסק, מה שאין כן כאשר משתחוים על רצפת עפר (ובשער הציון הסתפק כיצד להכריע).

נתיבה וחתימה טובה! קח לקרוא בסעודה מפסקת או בבקשה תעביר הלאה על מנת שיעוד אנשים ייקראו...³

² אף על פי כן, בעקבות הגמרא במסכת הוריות (ד ע"א) פסק **הרמב"ם**, שגם כריעה על רצפת אבנים נאסרה מדרבנן. מכל מקום, השתחוות בפישוט ידיים ורגליים על עפר - לא נאסרה לשיטתו, מכיוון שהתורה אסרה רק השתחוות על אבן (אפשר להוסיף כנותן טעם, שלדעת הרמב"ם שהחשש הוא שמא יידמו לעבודה זרה - כאשר מדובר בעפר אין דמיון ומשום כך מותר. לעומת זאת לדעת רש"י, שהמטרה לייחד את המקדש, גם כאשר משתחוים על רצפת עפר ייחודו של בית המקדש נפגע, ולכן אסרו גם השתחויה זו).

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com